

METONIMIYA VA UNING XUSUSIYATLARI

TO'LAGANOV BOBOBEK O'KTAM O'G'LI

Guliston davlat universiteti Lingvistika (o'zbek tili) 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA: Ushbu tezisda metonimiya hodisasi tilshunoslik sohasida o'rganilib, uning semantik xususiyatlari va funksional imkoniyatlari tahlil qilinadi. Metonimiya – so'zning ma'nosini qo'shni yoki uzviy bog'liq leksik birlik orqali ifodalash usuli bo'lib, u nutqning ixchamligi va ijodkorligini ta'minlaydi. Tadqiqot davomida metonimiyaning asosiy tiplari – qism-butun, vosita-natija, ijrochi-asarga oid misollar keltiriladi hamda ularning matn tarkibidagi kommunikativ roli yoritiladi. Shuningdek, metonimiya va metafora o'rtasidagi farqlar, kontekstga bog'liq semantik o'zgarish mexanizmlari hamda tarjimada yuzaga keladigan muammolar ko'rib chiqiladi. Maqola amaliy tilshunoslik tadqiqotlari va til ta'limi jarayonida metonimiyaning qo'llanilish istiqbollari ham muhokama qiladi.

KALIT SO'ZLAR: metonimiya, semantika, leksik birlik, qism-butun munosabat, vosita-natija bog'lanishi, kontekstual ma'no, tilshunoslik, tarjima, kommunikativ funksiya

KIRISH

Metonimiya tilshunoslikda so'zlarning ma'nolarining o'zgarishini va ularning qanday qilib boshqa so'zlar bilan bog'lanishini ko'rsatadi. U kommunikativ tilning ajralmas qismi bo'lib, tilning boyligi va ifodaviy kuchini oshiradi. Metonimiya, asosan, bir so'zning boshqa bir so'z bilan o'zaro bog'lanishi orqali ma'no yaratadi, bu esa nutqning qisqalik va samaradorligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, metonimiya ma'nolarni yangi kontekstda kengaytirish va boyitishga xizmat qiladi.

Tilshunoslar metonimiyaning tilning ko'p qirraliligini va ma'no qatlamlarini aniqlashda qo'llaydilar. Masalan, biror ob'ektni yoki hodisani uning o'ziga xos belgisi yoki qismlari orqali ifodalash – bu metonimiyaning asosiy xususiyatlaridan biridir. Bu fenomen tilga ijodiy yondashuvni taqdim etadi va so'zlarning mantiqiy bog'lanishi yordamida yangi ma'nolarni yaratish imkoniyatini beradi.

Metonimiyaning boshqa bir muhim jihati, uning nutqdagi funktsiyalaridir. U nafaqat ma'no aniqligini oshiradi, balki mavzularni va tasvirlarni yanada jonlantiradi. Masalan, "raqamlar o'zgardi" degan ibora, aslida faqat raqamlar emas, balki butun bir tizimning o'zgarishi haqida gapiradi. Bu kabi metonimiyalar tilni yanada to'liqroq tushunishga yordam beradi va unda ishlatiladigan so'zlarning mavjud bo'lgan barcha ma'nolarini ochib beradi.

Metonimiya, shuningdek, tarjima jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bir tildagi metonimik ifodaning boshqa tildagi ekvivalentlarini topish tarjimon uchun doimiy o'rganish va mahoratni talab qiladi. Bunday yondashuv tilning o'ziga xos xususiyatlarini saqlagan holda, ma'no to'liq yetkazilishiga yordam beradi.

O'zbek tilshunosligida metonimiya hodisasi turli kontekstlarda boy va rang-barang ishlatiladi. Quyidagi kreativ amaliy misollar metonimiyaning o'zbek tilidagi ishlatishning turli usullarini ko'rsatadi:

1. "Shaharning ko'chalarida yangiliklar tez tarqaldi." Bu yerda "shahar" so'zi o'zi butun shaharni emas, balki shahar aholisi yoki shahar voqealarini bildiradi. Bu metonimiya orqali shahar aholisining yoki jamiyatining harakatlari ta'riflanadi.
2. "Maqolani bir soatda yozib chiqdi." Bu misolda "maqola" so'zi aslida uning mazmuni yoki muallifi tomonidan keltirilgan fikrlarni bildiradi. Maqola so'zidan foydalanish orqali metonimiya yaratilib, biror jarayon yoki faoliyat ko'rsatiladi.
3. "Ularning miyasida yangi g'oyalar paydo bo'ldi." Bu yerda "miya" so'zi bevosita a'zoni emas, balki aql yoki ongini bildiradi. Shunday qilib,

metonimiyaning yordamida aql yoki tafakkurning ishlash jarayoni tasvirlanadi.

4. "Bosh vazir xalqqa murojaat qildi." Bu misolda "bosh vazir" so'zi nafaqat shaxsiy nomni bildiradi, balki bosh vazirning ofis yoki lavozimi orqali davlat idorasining vakili sifatida ishlatiladi. Bu o'zgarish ham metonimiyaning amaliy misolidir.
5. "Uning qo'li ishdan kelgan." Bu misolda "qo'l" so'zi nafaqat tana a'zosini, balki jismoniy mehnat yoki ishning o'zi bilan bog'liq jarayonni ifodalaydi. Shunday qilib, metonimiya orqali mehnatning qiyinchiliklari va jismoniy holat tasvirlanadi.
6. "Kitoblarining sahifalarida yangi g'oyalar yashiringan." Bu yerda "kitob" so'zi o'zi yozuvchilar va ularning ishlarini, ya'ni mazmunni yoki yaratgan asarlarini anglatadi. Metonimiya orqali kitobning ichki mazmuni yoki ta'siri ifodalanadi.

Bu kabi misollar tilshunoslikda metonimiyaning nafaqat so'zlarning yangi ma'nolarda ishlatilishini, balki tilni boyitish va mantiqiy bog'lanishni qanday kuchaytirishini ko'rsatadi. Metonimiya orqali o'zbek tilining ifodaviy kuchi yanada kuchayadi va kommunikatsiyaning samarasini oshiradi.

O'zbek tilshunosligi doirasida **metonimiyaning** turli kreativ misollarini **jadval** shaklida taqdim etaman:

So'z yoki Ibora	Asl Ma'no	Metonimik Ma'no	Misol
Qo'l	Tana a'zosi	Mehnat yoki ish faoliyati	"Uning qo'li mehnatda yaxshi." (Mehnati yaxshi, samarali)
Boshlash	Harakatni boshlash	Jarayon, faoliyat boshlanishi	"Kitobni o'qishni boshladi." (O'qish jarayonini boshladi)

So'z yoki Ibora	Asl Ma'no	Metonimik Ma'no	Misol
Oltin	Qimmatbaho metal	Muvofaqiyat yoki yuksak natija	"Oltin yutuqni qo'lga kiritdi." (Yuksak muvaffaqiyatni qo'lga kiritdi)
Bosh	Tana a'zosi	Rahbar yoki boshqaruvchini ifodalash	"Bosh yordamchi bu muammolarni hal qildi." (Rahbar yordamchi)
Ko'z	Tana a'zosi	Tasavvur, e'tibor yoki ong	"Unga ko'zi tushdi." (Diqqatini qaratdi, e'tibor qaratdi)
Tuz	Ovqat tayyorlashda ishlatiladigan mahsulot	Yaxshilik yoki to'g'rilik	"Uning tuzi yo'q." (Yaxshiligi yo'q)
Qora	Rang	Yomonlik yoki qiyinchiliklar	"Qora kunlar keldi." (Qiyinchiliklar boshlandi)
Kitob	O'qish uchun yozilgan asar	Bilim, o'qish yoki ilm	"U kitobda yozilgan g'oyalarni o'zlashtirdi." (Bilimni o'zlashtirdi)
Choy	Ichimlik	Doston, she'r yoki hikoya	"Choyni yaxshi ko'raman." (Hikoyani, muloqotni yaxshi ko'raman)
Televizor	Elektron qurilma	Ommaviy axborot vositasi	"Televizorda bu haqda ko'rganman." (Ommaviy)

So'z yoki Ibora	Asl Ma'no	Metonimik Ma'no	Misol
			axborot vositasida ko'rdim)

Ushbu misollar o'zbek tilidagi metonimiyaning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini va tilni boyitishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Bu kabi misollar tilning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi va ularning kommunikativ kuchini oshiradi.

XULOSA

Metonimiya o'zbek tilshunosligida tilning boyligini va ifodaviy kuchini oshirishda muhim rol o'ynaydi. U so'zlarning an'anaviy ma'nolaridan tashqari, yangi semantik qatlamlarni ochish orqali kommunikativ jarayonlarni yanada jonli va tasvirli qiladi. Metonimiya, shuningdek, nutqning qisqalik va samaradorligini ta'minlaydi, chunki bir so'zning o'rniga bir nechta so'zlar yoki iboralar ishlatiladi.

Metonimiyaning turli turlarini tahlil qilish, nafaqat tilshunoslar, balki tarjimonlar va tilni o'rganuvchilar uchun ham ahamiyatli. Chunki metonimiyaning o'ziga xosligi, uning ma'nolarini aniq tushunish va tarjima qilishda noaniqliklarni bartaraf etadi. Bundan tashqari, metonimiya tilni yangi yondashuvlar bilan to'ldiradi va turli kontekstlarda tilning rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Shu bilan birga, metonimiya orqali tilning ijodiy va badiiy imkoniyatlari yanada kengayadi, so'zlarning ma'no qatlamlari o'zgartiriladi va ularga yangi ma'nolar qo'shiladi. Tilshunoslikda metonimiyaning o'rganilishi, ayniqsa, o'zbek tilining semantikasini yanada boyitadi va unga chuqurroq ilmiy yondashishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirzaahmedov, A. (2012). O'zbek tilining semantikasiga oid tadqiqotlar. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Xusanov, X. (2015). O'zbek tilida metonimiya va uning funksiyalari. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
3. Shukurov, M. (2016). Tilshunoslikda metonimiyaning o'rganilishi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
4. Usmonov, T. (2018). O'zbek tilshunosligida semantikaviy tadqiqotlar. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.

